

ISLOM DINIDA AQIDAVIY MAKTABLAR VA ULARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Panjiyeva Xurshida Avazovna

Termiz davlat universiteti

filologiya va tillarni o`qitish o`zbek tili ta`lim yo`nalishi 1-bosqich talabasi

panjiyevaxurshida07@gmail.com

A.Jo'rayev

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada Islom dinidagi aqidaviy maktablarning shakllanishi, rivojlanishi va ularning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, aqida masalalarida aql va naqlning o'zni, iymon va taqdirga oid qarashlar ilmiy jihatdan izohlanadi. Maqolada Islom aqidasi chuqurroq anglash hamda aqidaviy maktablarning bugungi kundagi ahamiyatini ochib berishga qaratilgan.

KALIT SO'ZLAR: Aqida, aqidaviy maktablar, islom dini, islom aqidasi, diniy e'tiqod, diniy tafakkur, islom falsafasi, diniy qarashlar, ilohiyot, kalom ilmi, iymon tushunchasi, taqdir va iroda tushunchasi.

ASOSIY QISM: Dinshunoslik islom tarixida shakllangan diniy qarashlar, e'tiqodiy tamoyillar va ularning jamiyat hayotiga ta'sirini o'rganuvchi muhim fanlardan biridir. Har bir din o'zining aqidaviy asoslarga ega bo'lib, bu asoslar ma'lum tarixiy sharoit, ijtimoiy ehtiyoj va tafakkur taraqqiyoti natijasida shakllangan. Aqidaviy maktablar esa muayyan din doirasida e'tiqod masalalarini tushuntirish, izohlash va tartibga solishga xizmat qilgan nazariy yo'nalishlardir. Ular diniy ta'limotning faqat tashqi ko'rinishi emas, balki ichki mazmun-mohiyatini ochib berishga harakat qilgan. Aqidaviy maktablarning shakllanishi, avvalo, insonlarning borliq, yaratilish, ilohiy haqiqat, taqdir, yaxshilik va yomonlik, inson erki kabi masalalarga bo'lgan qiziqishi bilan bog'liq. Dinga e'tiqod qiluvchi kishilar uchun faqat ibodat yoki marosim emas, balki shu ibodatning ma'nosi, yaratuvchi bilan inson o'rtasidagi munosabat, payg'ambarlar vazifasi, oxirat va hisob-kitob masalalari ham muhim hisoblangan. Shu ehtiyoj tufayli aqidaviy fikrlash rivojlanib, turli maktablar yuzaga kelgan. Bu maktablar diniy haqiqatni turlicha izohlasada, ularning asosiy maqsadi e'tiqodni mustahkamlash, aqidani himoya qilish va diniy tushunchalarni izchil bayon etishdan iborat bo'lgan. Islom dinida aqidaviy maktablar alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki islom nafaqat ibodat tizimi, balki mukammal hayotiy yo'l-yo'riqni ham o'zida mujassam etgan din sifatida e'tiqod masalalariga chuqur yondashadi. Islom tarixida aqida ilmi "kalom ilmi" nomi bilan ham

rivoj topgan. Bu ilm Allohning sifatlari, payg'ambarlik, vahiy, qiyomat, taqdir, imon va kufr kabi masalalarni ilmiy-nazariy jihatdan o'rganadi. Kalom ilmining rivojlanishi bilan bir qatorda turli aqidaviy maktablar ham shakllana boshlagan. Dastlabki davrlarda musulmon jamoasida aqidaviy bahslar ko'proq siyosiy va ijtimoiy voqealar ta'sirida paydo bo'lgan. Ayniqsa, xalifalik davrida yuzaga kelgan ichki ziddiyatlar, hokimiyat masalasi, gunohi kabira sodir etgan kishining holati, inson erki va taqdir masalasi musulmon olimlarini chuqur mushohadaga undagan. Natijada turli aqidaviy yo'nalishlar shakllangan. Ular orasida mo'taziliya, moturidiya, ash'ariya va boshqa oqimlar muhim o'rin egallaydi.

Mo'taziliya aqidaviy maktabi aqlga katta ahamiyat bergan yo'nalish sifatida tarixda mashhurdir. Bu maktab vakillari insonning fikrlash qudratini yuksak baholagan va diniy haqiqatlarni aql vositasida tushuntirishga harakat qilgan. Ular adolat va tavhid g'oyalarini markazga qo'ygan holda, Allohning mutlaq adolatliligini ta'kidlashgan. Mo'taziliylar nazarida inson o'z amallarini o'zi yaratadi, shuning uchun u qilgan ishlari uchun to'liq javobgardir. Bu qarash insonning mas'uliyati va erkinligini asoslashda muhim bo'lsa-da, ayrim masalalarda an'anaviy e'tiqodiy tushunchalardan chekinish sifatida ham baholangan. Shunga qaramay, bu maktab musulmon tafakkurida mantiqiy fikrlash, munozara madaniyati va nazariy tahlilning rivojiga katta hissa qo'shgan.

Ash'ariya maktabi esa islom aqidasi himoya qilishga intilgan maktablardan biridir. Abul Hasan Ash'ariy asos solgan bu yo'nalish mo'taziliylardagi haddan tashqari aqlparastlikka nisbatan tanqidiy yondashgan. Ash'ariylar aqlni inkor etmagan holda, vahiy va naqlni ustun qo'yganlar. Ularning fikricha, inson ko'p narsani aqli bilan anglay oladi, biroq ilohiy haqiqatning to'la mohiyatiga faqat vahiy orqali anglab yetish mumkin. Ash'ariya maktabi Allohning qudrati, sifatlari, qazo va qadar masalalarida an'anaviy sunniy qarashlarni himoya qilib, islom olamida keng tarqalgan ta'limotga aylangan. Bu maktabning kuchli jihati shundaki, u diniy e'tiqodni mantiqiy dalillar bilan himoya qilga holda, vahiyga sodiqlikni saqlab qolishga harakat qilgan.

Moturidiya maktabi esa islom aqidaviy tafakkurining eng muhim va mo'tadil yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Abu Mansur Moturidiy tomonidan asos solingan bu maktab, ayniqsa, Movarounnahr va Turkiston hududlarida keng yoyilgan. Moturidiylikda aql va naql o'rtasidagi muvozanat alohida qadrlanadi. Ushbu maktab vakillari inson aqli orqali Allohning mavjudligini, ayrim ezgulik va yomonlik mezonlarini anglay olishini tan oladilar. Shu bilan birga, vahiy ilohiy haqiqatning mukammal manbai ekanini ta'kidlaydilar. Moturidiy ta'limotida insonning iroda erkinligi, mas'uliyati va e'tiqoddagi ongli yondashuv masalalari chuqur ishlab chiqilgan. Shu sababli bu maktab nafaqat diniy, balki ma'naviy-ma'rifiy jihatdan ham katta ahamiyat kasb etadi. Moturidiylikning o'ziga xos jihatlaridan biri uning bag'rikenglik,

mo'tadillik va fikriy barqarorlikka urg'u berishidir. Bu maktab e'tiqod masalalarida keskinlikdan uzoq turib, musulmon jamiyatida totuvlik va sog'lom tafakkurni qaror toptirishga xizmat qilgan. Ayniqsa, Markaziy Osiyo xalqlari diniy tafakkurida moturidiylikning ta'siri nihoyatda katta bo'lib, u asrlar davomida xalqning e'tiqodiy dunyoqarashini shakllantirishda muhim omil bo'lib kelgan. Bugungi kunda ham ushbu maktabning ilmiy va tarbiyaviy ahamiyati saqlanib qolmoqda.

Aqidaviy maktablar faqat nazariy bahslar mahsuli bo'lib qolmagan, balki jamiyatning ma'naviy hayotiga ham bevosita ta'sir ko'rsatgan. Chunki e'tiqod insonning ichki dunyosini, axloqiy mezonlarini, yaxshilik va yomonlikka bo'lgan munosabatini belgilaydi. Agar aqida sog'lom va puxta asoslangan bo'lsa, jamiyatda ham ma'naviy barqarorlik kuchayadi. Aksincha, aqidaviy masalalardagi noto'g'ri talqinlar turli ixtiloflar, adashishlar va mutaassib qarashlarga sabab bo'lishi mumkin. Shu bois tarix davomida olimlar sof aqidani saqlash, uni xalq ongiga to'g'ri yetkazish va zararli oqimlardan himoya qilishga alohida e'tibor berganlar. Dinshunoslik nuqtayi nazaridan qaraganda, aqidaviy maktablarni o'rganish bir necha jihatdan muhimdir. Birinchidan, bu maktablar muayyan dinning ichki tafakkuriy rivojlanish bosqichlarini ko'rsatadi. Ikkinchidan, ular diniy qarashlarning shakllanishida tarixiy sharoit, siyosiy vaziyat va ilmiy muhitning qanchalik muhim o'rin tutishini anglashga yordam beradi. Uchinchidan, aqidaviy maktablarni bilish turli diniy g'oyalar o'rtasidagi farqni tushunish, sog'lom e'tiqodni zararli talqinlardan ajratish imkonini beradi. To'rtinchidan, bu bilim yosh avlodning diniy savodxonligini oshirishda, ularni yot g'oyalardan asrashda va tanqidiy fikrlashini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bugungi globallashuv davrida aqidaviy masalalarga qiziqish yanada ortmoqda. Sababi, zamonaviy axborot makonida turli diniy qarashlar, oqimlar va talqinlar tez tarqalmoqda. Bunday sharoitda tarixiy shakllangan va ilmiy asosga ega aqidaviy maktablarni bilish insonni adashishdan saqlaydi. Ayniqsa, moturidiylik va ash'ariylik kabi mo'tadil sunniy yo'nalishlar bugungi kunda ham diniy bag'rikenglik, ma'rifatparvarlik va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Ular diniy fanatizm, mutaassiblik va jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashish zarurligini ko'rsatadi. Shuningdek, aqidaviy maktablarni o'rganish din va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlikni ham ochib beradi. Inson tarix davomida faqat e'tiqod qilibgina qolmagan, balki e'tiqodini tushunishga, asoslashga, izohlashga ham intilgan. Aqidaviy maktablar aynan shu ehtiyojning mahsuli sifatida vujudga kelgan. Ular bir tomondan ilohiy haqiqatga sadoqatni saqlashga xizmat qilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan inson tafakkurining imkoniyatlarini namoyon etgan. Shu jihatdan aqidaviy maktablar diniy fikr tarixining ajralmas qismi sifatida baholanadi. Aqidaviy maktablar dinning nazariy asoslarini shakllantirgan, e'tiqodiy masalalarni tartibga solgan va jamiyat ma'naviy hayotiga chuqur ta'sir ko'rsatgan muhim ilmiy yo'nalishlardir. Ularni o'rganish orqali nafaqat diniy meros, balki xalq tafakkuri, ma'naviy qadriyatlar va tarixiy taraqqiyot jarayonlarini ham

chuqurroq anglash mumkin. Ayniqsa, yoshlarni sogʻlom eʼtiqod, mustahkam dunyoqarash va maʼrifat ruhida tarbiyalashda aqidaviy maktablar haqidagi bilimlar katta ahamiyatga ega.

XULOSA: Xulosa qilib aytganda, dinshunoslikda aqidaviy maktablar insoniyat tafakkurining muhim mahsuli sifatida diniy eʼtiqodning nazariy asoslarini shakllantirishda katta ahamiyat kasb etadi. Ular turli tarixiy, ijtimoiy va madaniy sharoitlarda vujudga kelib, eʼtiqod masalalarini chuqur tahlil qilish, tushuntirish va tartibga solishga xizmat qilgan. Ayniqsa, islom dinidagi moturidiya, ashʼariya va moʼtaziliya kabi aqidaviy maktablar diniy tafakkur rivojida muhim oʻrin tutib, insonning aqliy va maʼnaviy kamolotiga oʻz hissasini qoʻshgan. Aqidaviy maktablar orqali inson eʼtiqodining mohiyati, Alloh va inson oʻrtasidagi munosabat, taqdir va erkinlik masalalari chuqurroq anglab yetiladi. Bu esa nafaqat diniy bilimlarni boyitadi, balki insonning dunyoqarashini kengaytirib, uni ongli va masʼuliyatli hayot kechirishga undaydi. Shu jihatdan, aqidaviy maktablarni oʻrganish bugungi kunda ham dolzarb boʻlib, u yosh avlodni sogʻlom eʼtiqod, mustahkam maʼnaviyat va tanqidiy fikrlash ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.M.USMONOV "ISLOM AQIDASI VA KALOM" 2014
- 2.A.HASANOV "DINDHUNOSLIKKA KIRISH" 2015
- 3.N.JOʻRAYEV "DINSHUNOSLIK" 2008